Sen o hospodě

Mezi neobyčejně oblíbené historky 19. století v Čechách patřil katastrofický příběh o stropu, který – kdyby se zřítil – přinesl by smrt celému českému národu. Na konci osmdesátých let tento syžet připomíná Jan Neruda: „Každý z nás zajisté do omrzení často slyšel výrok z let třicátých, učiněný tenkráte v hostinci U bílého lva, kde scházela se společnost vlastenecká, hlavně pak společnost literární: ‚Kdyby ten strop zde na nás spadl, je po českém národě!'" (Neruda 1954: 238). Tato historka se objevuje v různých verzích, ale Nerudovo podání, jednoznačně ji spojující s jednou z pražských hospod, je rozhodně výmluvné. Osud národa, „posvátná" otázka jeho bytí či nebytí je tu spojena s prostorem tak dokonale profánním, jakým je hospoda.

Vítězslav Hálek, když se ujal úkolu zhodnotit soudobý český společenský život, kdysi poznamenal: „Na hostince svezly se všecky praménky u nás, a kdo nechodí do hostince, ten u nás již ani neexistuje. Přestat chodit do hostince a dáti se odvézt do Volšan u nás úplně jedno jest [...] A tak jest hostinec jediné naše pojidlo" (Hálek 1959: 45). Podobně Ladislav Quis prohlásil hospodu přímo za „nejmilejší útulek českých dušiček". „Naše veřejnost," řekl dále, „toť byla a jest dosud hospoda" (Quis 1902a: 23; 1902b: 254). Také v těchto slovech, stejně jako v oné historce připomenuté Nerudou, cosi vypovídá o zvláštním postavení hospody v české kultuře. Zjevně to souviselo se specifickým a velmi podstatným podílem této instituce na vzniku novodobé české společnosti.

Jungmannovský projekt české kultury, který položil – ať již se nám to dnes líbí nebo nelíbí – základy naší dnešní existence, byl budován především v umělém prostoru jazykových (textových) výtvorů jako „*virtuální realita*" existující jakoby paralelně vedle „normálního" života, jehož všechny důležitější, prestižnější kulturní funkce zaopatřovala němčina. Této „virtuální realitě" se nedostávalo institucionální základny v širokém smyslu slova, nedostávalo se jí „veřejnosti". Měla-li se „virtuální realita" českého světa změnit v normálně fungující „český svět", tak jak ho známe z konce 19. století, musela se přeměnit ze záležitosti textové v záležitost institucionální, musela si přivlastnit každodennost. Právě hospoda patřila k veřejným prostorům, které v této socializaci vlasteneckého kulturního projektu sehrály výjimečnou úlohu.

Především tím, že nabízela ve městě veřejný prostor pro komunikaci v češtině. Užívání českého jazyka jako jazyka veřejného tehdy totiž naráželo na každém kroku na problémy etiketní, spojovala se s ním představa „snížené", neformální komunikace, takže oslovení neznámého v češtině na ulici nebo jiném veřejném prostranství mohlo být považováno za hrubou urážku nebo přinejmenším za signál nekulturnosti, sociální podřazenosti mluvčího (Světlá 1959a: 140; Altman 1993: 138). Hosté v hospodě či v kavárně však mohli stanovit poměrně svobodně jazyk, ve kterém hodlají mezi sebou komunikovat a o čem, vytvářel se tak miniprostor s jinými sociálními pravidly a přitom veřejně přístupný, nikoli soukromý.

Tyto hospodské nebo kavárenské ostrůvky veřejné české komunikace budovaly postupně, zejména od třicátých a čtyřicátých let svéráznou paralelu virtuální realitě „českých textů". Bylo by možné – v Praze i mimo Prahu (ve Vlašimi působila činorodá vlastenecká společnost vedená A. N. Vlasákem přímo v pivovarském kasinu u zámku, v Pardubicích vznikla česká společnost Na Veselce, v Brně se scházeli vlastenci U Funtána a Kricka na dnešním Žerotínově náměstí nebo U Smetany na rohu Veveří ulice apod. – Hertl 1964: 140n.; Pichl 1936: 173; Altman 1993: 127) – dokonce sestavit mapu české kultury 19. století jako mapu význačných hospod či kafíren. Stačí chaoticky a bez řádu jmenovat: hospoda v tzv. Templu, podle jména kavárna, ale spíš pajzl u Ritzenthalerů, U červeného orla v Celetné, kam chodíval Čelakovský s Chmelenským, Komárkova kavárna v Ungeltě u vstupu z Malé Štupartské (chodil tam Tyl, Mácha, Sabina, Tomíček, Jablonský, Erben, Štulc, Pichl, Zap, Štorch a s nimi od podzimu 1835 mladší Rieger, ze starších Amerling, Šumavský, J. Malý), Zelený orel v Michalské (důležité centrum mezi roky 1843–1845, kam chodíval Vocel, Erben, Koubek, Tyl, Tomíček, Filípek, Franta, Štorch, Kalina, Chocholoušek, Líman, Stříbrný), v Podskalí, kde vznikla Dittrichova Várka, která se později scházela v hospodě U Šilhů na Zderaze, U Hvězdy, kam se chodívalo v roce 1845, studentská hospoda Amerika, U Platejze, kavárna u Tygra, Šochova kavárna, Pastova kavárna na rohu Kotců a Sirkové ul. (srov. zvl. Pichl 1936: 67–72, 83–86; Tomek 1904: 168, 177, 223) atd. Všechno to jsou dnes pro nás především kulturní emblémy vzbuzující bohaté kulturní asociace, avšak tehdy to byly reálné prostory české komunikace o věcech banálních a každodenních, ale i literárních, obecně kulturních nebo politických.

Hospody se stávaly také prostorem vlasteneckých zápasů. Stůl komunikující česky byl východiskem k ovládnutí prostoru celé hospody, výzvou k personálu, aby přijal češtinu jako hodnou komunikace, výzvou k hostům českého původu, aby se veřejně, jazykem přihlásili ke svému češství. Hospoda byla příhodným prostorem vlastenecké agitace dosud „nezasvěcených", a proto také prostorem verbálních obran i útoků, ale později, v souvislosti s tím, jak se problém nastolený vlasteneckou inteligencí stával problémem masovějším, také prostorem občasných fyzických půtek, jakož i předmostím spanilých jízd vysílaných do nepřátelských, národně netečných podniků (Pichl 1936: 85).

Hospodská rvačka se místy politizovala, fungovala jako náhražka zápasů na neexistující politické české scéně a někdy měnila hospodu v politikum v takové míře, že byly nuceny zasahovat úřady. Za Strahovskou branou byl otevřen hostinec U české udatnosti, ale po pranici, jež tam vypukla při zahajovací vlastenecké deklamaci, byl název nakonec policejně zakázán. Ve studentské hospodě Amerika bylo dohodnuto uspořádat rekviem za Bílou horu s povinným nošením smutečních stužek, což vyvolalo řadu zatčení (Pichl 1936: 85n.; Quis 1902b: 231). V kontaktech spikleneckého hnutí polského s mladými Čechy hrála důležitou úlohu hospoda U města Štrasburku na rozhraní Karlína a Libně (Sak 1993: 60). Také Repeal, který měl podíl na pražských událostech roku 1848, působil jako hospodská společnost. Těsné propojení české politiky a „hospodské kultury" v rušných letech šedesátých dosvědčuje vznik piva Deklarant a hospody U Deklarace jako reakce na poslaneckou deklaraci cílů české politiky z 22. 8. 1868 (Tamtéž: 182).

Obraz hospody jako kolbiště za národní věc proniká i do krásné literatury. Například v Sabinově dramatu *Šašek Jiřího z Poděbrad* (1870) jsou dobové hospodské konflikty mezi patrioty a Němci či Nedoněmci převlečeny do kostýmů z času „husitského krále" (Sabina 1870). Kolár v jedné své próze líčí barvitě vlasteneckou společnost Mravenců scházející se v hospodě U zamilovaného velblouda (Kolár 1877: 272n.). Ostatně ani existence výrazu „kocovina" jak pro význam „hlučná a posměšná politická demonstrace" (který se vynořil v roce 1848), tak pro význam „skleslý stav po alkoholickém opojení" není tak docela nevýmluvná, svědčí o symbióze vlastenecké horlivosti a hospodského prostředí.

Hospoda byla ovšem i důležitým místem umožňujícím sociální kontakt českých intelektuálů s měšťany, umělci (hudebníky, zpěváky

a herci), ale i s „prostými Čechy" a jejich vzájemné ovlivňování. Stejně jako má kulturní a především literární scéna své kultovní „hrdiny", paměti a drobnější vzpomínková próza nám nabízejí doklady o jinak opomíjených hrdinech „hospodské scény", kteří přejímali patetické ideje literátů, křížili je s hospodskou zábavou, ale i sbližovali s praktickým životem (takovými hrdiny byli například legendární důchodní Javůrek v Čáslavi, hostinský Sýkora, který poslal Barákovi, úpícímu v žaláři, pečené sele, či Jan Prokop, populární vlastenecký hostinský ve Špičáku u Železné Rudy atd. – Quis 1902a: 20; Barák 1904: 135; Stehlík 1986: 179). Hospodskou scénou prošly ovšem i leckteré postavy, jež se později zapsaly do „velkých dějin": dřevař František Dittrich z podskalského spolku Várka, který se v letech 1870–1873 stal pražským purkmistrem, řezník a uzenář a poté herec Jan Lapil, vlastním jménem Roštlapil (ostatně i ostatní bratři Roštlapilové, později kněží, patřili na počátku třicátých let k rázovitým postavám českých hospodských společností), nebo skladatel František Lábler, ředitel kůru u sv. Trojice (Pichl 1936: 84n.), či kavárník a hostinský, později nájemce břevnovského pivovaru Petr Faster, který v roce 1848 rozvířil zbrusu novou českou politickou scénu.

Důležitým momentem v sémantice hospody byl přirozeně fakt, že se stávala prostorem pití piva jako symbolického „slovanského nápoje". Hospodské rekvizity (sud, džbán, korbel, čep) vstupovaly proto snadno a ochotně do symbiózy s rozmanitými rejstříky vlastenecké emblematiky – s blanickým mýtem (tohoto okruhu využívala například vlastenecká společnost vlašimská vedená Vlasákem – Hertl 1964: 141), ale nejčastěji s husitstvím, které se obecně stávalo oblíbeným symbolem české slávy a statečnosti. Spojení hospodské kultury s emblémy husitství bylo ostatně tak těsné, že společenská píseň s pijáckým refrénem „Milujme se, nedejme se, | vybíme se, napíme se, | milujme se, napíme se, | a pak vybíme se", kterou složil hudební skladatel J. T. Krov, mohla být s úspěchem podstrčena skladateli Lisztovi jako stará česká píseň „husitská" a v podobě Lisztova zpracování pak nastoupila cestu Evropou – její melodie dokonce bizarně pronikla – na základě mylné úvahy filologické o významu slova Bohemian – i do opery Michaela Williama Balfeho *The Bohemian Girl* (Cikánka, 1843) jako charakterizační motiv titulní hrdinky (Souček 1924: 26–84).

Symbolizaci piva jako slovanského nápoje usnadňovala ovšem jak jeho místní obliba (přirozeně nijak etnicky identifikující), tak i samo

jeho české jméno, které nebylo výpůjčkou, ale představovalo starou složku slovní zásoby („Jak sladce zní to slovíčko: | Ty *pivénko*! ty *pivíčko*! | Jaká sladkost jenom toho slova – | K dokázání piva výtečnosti | slova toho bylo by již dosti," píše okouzleně Rubeš ve své deklamovánce – Rubeš 1861: 60).

Patos emblematiky s hospodou spínané a fakt, že se stala prostorem vlastenecké komunikace o „svatých záležitostech" vlasti, někdy až zastíraly reálný kolorit jejího prostředí. Přitom se v próze postupně od třicátých let obecně smysl pro barvitost reálií zřetelně prosazuje. Zvláště v některých textech Rubešových, Tylových, později u Nerudy a jinde se dochovaly bohaté výjevy z mikrosvěta hospody. Položme si například vedle sebe půlnoční hospodskou scénu Rubešovu z Pana amanuensise na venku a Tylovu črtu Půldvanáctá na Vyšehradě:

> Půlnoc se počala blížit a s ní přicházely bledé hrůzy a strachy její. Zde onde po stolkách stojící svíčky byly zhasnuté, umírající světýlko od stropu visící lampy již jen mžouralo, na našem stole hořely ještě hodné dva zbytky svic, které, ač jejich knoty skoro tak dlouhé byly jako ony, přece aspoň tolik světla vydávaly, že se obličeje vyvolených, kteří až do konce setrvali, ještě dosti rozeznati daly. Pan hospodský seděl – v pozici svého raka na štítu – u kamen a spal, jak by ho do vody hodil, jeho tváře byly klidné a bylo na nich viděti, že jeho poslední myšlenka nebyla žízeň. Lénynka seděla nedaleko našeho stolku a zívala.
>
> (Rubeš 1949: 37n.)

> Puch a dým a teplo, kouř a zápach – všecko přirozenosti nadmíru rozdílné – shlukly se na mne u dveří, aniž se od nového hosta odloučiti chtěly, i kdy jsem si do kouta k zhasínající svíčce zasednul […] Bylo tu pohromadě devět osob – jakoby naschvál uspořádaných v básnický ten počet! Pět jich sedělo za stolem; drvoštěp, u nohou pílu svou i sekeru – zedník, vápnem a pískem zastříkaný, jakž byl sběhl z lešení, – ostatní tři tuším že půlčtvrtizlatoví dělníci z fabrik na kartoun; takž to alespoň nos můj rozhodnul, do jehožto dírek se tu čpavé vůně vtíraly […] Z pěti dýmek vyvalovaly se kotouče šedivého kouře a nad hlavami karbaníků i dalece okolo nich se snášely, podobny jsouce pekelnému vejparu, mezi nímžto viděti sbor věčných opovržencův, jako by zlou radou v osudné lístky nehody člověčí skládali. Slyšet není leč jednotlivé zaklení, silné odplivnutí, hřmotné udeření víčkem o žbánek. Na zemi, co uprostřed

malého jezírka slin a jiné slané tekutiny, válela se šestá osoba, hořejší půlkou těla opřena o dlouhou lavici…

(Tyl 1981: 35n.)

Podobný plastický „záznam" zvuků, pachů, hospodských rekvizit i jazykového idiomu („Ach, račte mě pustit, já musím nalívat, páni volají"; „ti si nedají tak snadno na nose kanafasy malovat"; „Ó, ty ještěrko!"; „Hned jen vemu ještě kadenc"; „Drž hubu, štěkulino!"; „Hrom bil do devítky"; „zajez kus calapatiny" – Rubeš 1861: 60) však neladí s obrazem hospody jako místa důstojné vlastenecké komunikace a pro jistotu bývá v řadě případů potlačován.

Příznačně Jirásek, proslulý jinak svým výtvarným viděním a sytou dekorativností popisu, nechává příznačně prostor hospody Na Staré rychtě, kde se odehrávají závěrečné scény jeho románu *F. L. Věk*, dokonale prázdný: nezazní tu ani cinknutí sklenic, ani zaskřípění laciných houslí, pleskot karet, není slyšet jediné ťuknutí nože o talíř, ke stropu nestoupá štiplavý kouř dýmek ani pach syrečků, nedovíme se nic o špinavé zástěře hostinského ani o stavu podlahy, jako tomu je v citovaném úryvku z Tyla. Hospoda je tu jen pustým mikrokosmem vznešených vlasteneckých debat, které se nijak nepodobají rozpravám z námi vybraných hospodských „fyziologií". („Vojáci padají, ale vítězství po jejich smrti," říká se tu s narážkou na smrt Thámovu). Vše nakonec vrcholí věšteckým příslibem, který typickou hospodskou reálii – svíci ve svícnu nebo v důlku desky stolu – proměňuje v národní symbol: „Česká svíce ještě nedohořela." „Ne, a už ji nesfouknou!" (Jirásek 1951: 540n.).

Postoj k hospodě a k pivu totiž zůstává současně nejednoznačný. Hovoří se o nich na jedné straně s nadšením, byť i žertovným („V hospodě rostou rozumy jako houby v lese"; „V každém tom žbánku čekají myšlenky na vysvobození […] Je zvláštní fakulta zde…" – Sabina 1870: 27), na straně druhé tu zůstává vědomí, jak je tento prostor „přízemní", prozrazuje mimovolně malost a nerozvinutost české společnosti, pokud „jinou veřejnost" prakticky nemá. Také už připomenuté výroky L. Quise a V. Hálka mají zřetelně negativní rámcování (Quisův výrok o hospodě jako o „nejmilejším útulku českých dušiček" provází ostatně dokonale výmluvné slůvko „bohužel" – Quis 1902a: 45).

Stojí za povšimnutí, že i Jan Neruda, osobně spjatý s dlouhou řadou pražských hospod, hospodskou kulturu soustavně ironicky

reflektuje. V jeho známé parodii národní hymny se na otázku Kde domov můj? odpovídá „Tam kde pivováry strmí" a v pointě první sloky zazní přímo blasfemické „mezi křeny domov můj!" (Neruda 1951: 471).

Obvyklým tématem je reflexe Čech jako země, kde aktivita se beznadějně rozpustila v pivu (srov. Nerudovu báseň Jan Kalvent, klempíř s refrénem „já myslím, abychom šli do hospody!" jako typizovaným řešením všech domácích problémů, nebo Sládkovu Mělnickou baladu, kde zazní verše: „Ba ještě div, že lid je živ, | kde kolik hradů, tolik piv, | a nikde na džbán skutku!" – Neruda 1956: 246–248; Sládek 1945: 123). Samo prolínání řady hospodských reálií a emblémů husitských či blanických, tak časté v sémantice české hospody v minulém století, snadno nabývalo podoby příkré konfrontace, při níž se rekvizity hospodské jako emblémy české přítomnosti vnímaly na pozadí emblémů husitských jako emblémů slavné české minulosti a stávaly se podnětem k humorné sebetrýzni. „Pivo" a „hospoda" dneška tu stojí v protikladu k „činu" jako neměnnému atributu „slavných předků" („Čin ten tam, a statných mečů chřasty [...] český rek v hospodě víčkem bije" – Kolár 1840: 33).

Tento druh sarkasmu byl živý v české publicistice, literatuře a ostatně i karikatuře v druhé polovině 19. století. Vzpomeňme například opět Nerudův ironický popis Plzeňského pivovaru parodicky čerpající z obou emblematických řad – husitské (pivovar je „srovnáván" s Žižkovým polem) i blanické („35 000 věder ležáku dřímá zde jako vojsko blanické; až bude letos nejhůř, vyrazejí ven a osvobodí vlast" – Neruda 1961: 366). Vrcholnou, byť ne jedinou literární projekcí této *ironické konfrontace* hospodského patriotismu a husitství se stal Čechův *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století.*

Symbol hospody a piva sice mohl odkazovat k „lidovým kořenům" české kultury podobně jako symbol chaloupky, selského stavení. Nehodil se však rozhodně k oficiální patetizaci – „chaloupka" byla tak či onak hrdým podobenstvím o betlémské chatrči, která zrodila Mesiáše, a její folklorní konotace ji povyšovala v cosi archetypálního, „svatého". Zvolání „jsme národ chaloupek" se mohlo stát (a také se stalo) pozitivním národním šiboletem, heslo „jsme národ hospody" tuto šanci nemělo. Hospoda byla prostorem jednoznačně „nízkým", prostorem pádu, mravních selhání, alkoholismu, a tyto kvality vrhaly nepříjemné pablesky na vlastenecké uctívání „hospody"

a jejích rekvizit. Kdykoli si čeští intelektuálové bolestně uvědomovali meze svých snah, hospoda byla vždy první po ruce k takové hořké sebereflexi.

V Kolárově próze, příznačně nazvané Literatura, je naivní, nezasvěcený vypravěč uveden do hospody U zeleného vola na Poříčí mezi vlastenecké literáty. Zpočátku je nadšen:

„‚Mezi literáty?!' – zvolal jsem v zanícení zbožné úcty, – neboť do literatury se dostati, – to bylo Eldorádo veškerých mých vezdejších tužeb."

Hospoda se vypravěči jeví „co řecký chrám na nejvyšším vrcholu posvátného Helikonu", očekává, že tam spatří všechny ty „génie", stavitele „nad hroby až do věčnosti sáhajících duchovních tvrzí". Postavy, k nimž se pak prodírá tabákovým kouřem, jsou však zcela nevznešené (a není nesnadné pod tímto klíčovým textem rozpoznat jejich reálné předobrazy). Je tu „skladatel vtipných epigramů, satirických epizod, valných politických a nepolitických artikulů – pravý to O'Connell naší žurnalistiky a politiky" Harant Boule, který „hrdé stavení celé německé filozofie na jednu hromadu skácel", dále pak „miláček národu" Slaneček, „pravý to obr Gog na Pegasu dramatického básnictví ulétající", jenž píše dramata nikoli podle Aristotela, ale podle „regulí pražské děvečky", dále archeolog Sumec, který rozkládá po stole své poklady: nehet z palce u nohy praotce Čecha, řasy Libušiny, bradavici Jana Lucemburského, filozof Sršoun, romantický mladík Toužebný, neustále hovořící o své „daleké pouti", realista Čamrda a mnoho dalších. Nakonec etnograf Krocan v dlouhém proslovu ostatní nabádá: „nedělejte z hospody chrám Uměny a Múz, nedělejte z piva Kastalské prameny, z vepřoviny ambrosii, z nemotorných přezdívek olympickou terminologii, z šestadvacítky a pagátla poslední cíl a konec lidského hloubání." Ve scéně, kterou Kolár s gustem vypravuje, nakonec ovšem všichni při tomto karatelském proslovu usnou: prostor hospody (byť plné intelektuálů) beznadějně ubíjí každý poetický vzlet (Kolár 1877: 311–329, zvl. 311–313, 321).

Tato kritická perspektiva vnímání fenoménu hospody je obecná a všeprostupující. Také historka o stropu, jehož pád by pohřbil celý český národ, jako by se marně snažila od znevažujícího spojení s prostorem hospody odpoutat. Josef Bojislav Pichl ji ještě vypráví v souvislosti s Komárkovou kavárnou v Ungeltě (a tedy s prostorem jednoznačně příbuzným), kde se scházela – jak již o tom byla řeč – význačná vlastenecká společnost: „A o této společnosti platí," říká

Pichl, „co jeden slovutný literát český propověděl, jsa jednou ve spolku hostem, že kdyby klenutí to náhodou spadlo, skoro celou českou literaturu by pochovalo“ (Pichl 1936: 72). Karolina Světlá již decentně hovoří jen o stropu a stolu pod ním, ale neupřesňuje, o jakou místnost šlo, zná zato legendárního „slovutného literáta“ jménem: „Vždyť to bylo tehdáž, kde Jungmann sedě s několika málo přáteli stejně cítícími u stolu, zádumčivě je upozorňoval, kdyby náhodou na ně spadnul strop, že jest nadobro po českém národě, veškeré duševní jeho snažení že se soustřeďuje jen v jejich hlavách a veškerá uvědomělá a plodná k němu láska jen v srdcích jejich...“ (Světlá 1959a: 140). Ani Jan Palacký místnost nelokalizuje a necharakterizuje a výrok spojuje naopak s Chmelenským: „vtipkář Chmelenský řekl sám jednou – ať teď nespadne strop, sic je po národě“ (Palacký J. 1898: 127).

A Karel Krejčí pak po letech dokonce tvrdí, že daný syžet koloval v letech šedesátých ve spojitosti s prostorem vznešeným a povýtce „kulturním“: „Když v šedesátých letech manifestovaly desetitisícové zástupy za práva českého národa, vzrušovala vzpomínka na schůzi obrozenských vlastenců ve Šternberském paláci, kde prý kdosi poznamenal, že kdyby tam spadl strop, bylo by po českém národě“ (Krejčí 1981: 178).

Jako by se i v tomto rozkolísání variant jediného syžetu prosazovalo nejednoznačné stanovisko české elity ke své hospodě: byla si vědoma toho, že hospoda po dlouhou dobu fungovala jako prakticky jediné místo českého veřejného života, ale současně jako by se styděla za to, že v české kultuře zaujímá hospoda tak důležité postavení.

Kontexty české hospody. In: *Poetika míst. Kapitoly z literární tematologie.* K vyd. připravila Daniela Hodrová. Jinočany, H & H 1997 [spr. 1998], s. 63–71.